

РОЗДІЛ 3 ІСТОРІЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ

УДК 94(477)«18/19»:061.22

СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ ТА ОБЩЕСТВО СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ, ДІЯЛЬНОСТІ, ВЗАЄМИН

STAVROPIGIYSKIY INSTITUTE AND THE SOCIETY OF ST. BASIL THE GREAT: THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT, ACTIVITIES, RELATIONSHIPS

Світлик Н.М.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена проблемі регіональних культурних взаємин між окремими особистостями та інституціями, а саме – Ставропігійським інститутом у Львові та Обществом святого Василя Великого в Ужгороді. У нарисі трактується історія заснування та діяльності цих організацій, їх місця у суспільно-політичному та культурному житті українського населення Австро-Угорської імперії. Автором подається інформація стосовно характеру та суті діяльності цих організацій, їх фінансового та матеріального становища, культурного рівня. Звернуто увагу на ставлення влади до роботи товариств та його членів особисто. У статті вводяться у науковий обіг нові архівні матеріали, що стосуються проблеми культурної співпраці зазначених товариств. Насамперед мова йде про укладений договір між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого, присвячений організації процесу продажу церковної і світської літератури. Аналізується також епістолярне спілкування між керівництвами товариств.

Ключові слова: Ставропігійський інститут, Общество св. Василя Великого, епістолярна спадщина, Галичина, Закарпаття, Угорська Русь, русофіли, народовці, русини.

Статья посвящена проблеме региональных культурных взаимоотношений между отдельными личностями и организациями, а именно – Ставропигийским институтом во Львове и Обществом святого Василия Великого в Ужгороде. В очерке трактуется история основания и деятельности этих организаций, их места в общественно-политической и культурной жизни украинского населения Австро-Венгерской империи. Автором дается информация о характере и сути деятельности этих организаций, их финансового и материального положения, культурного уровня. Обращено внимание на отношение власти к работе обществ и его членов лично. В статье вводятся в научный оборот новые архивные материалы, касающиеся проблемы культурного сотрудничества указанных обществ. В первую очередь речь идет о заключенном договоре между Ставропигией и Обществом св. Василия Великого, посвященный организации процесса продажи церковной и светской литературы. Анализируется также эпистолярное общение между руководствами обществ.

Ключевые слова: Ставропигийский институт, Общество св. Василия Великого, эпистолярное наследие, Галичина, Закарпатье, Венгерская Русь, русофилы, народники, русины.

This article is devoted to the problem of regional cultural relationships between individuals and institutions – namely Stavropigiysky Institute in Lviv and Society of St. Basil the Great in Uzhgorod. In the essay treated the story of the establishment and activity of these organizations, their place in social, political and cultural life of the Ukrainian people in Austro-Hungarian Empire. The author provides information regarding the nature and essence of activities of these organizations, their financial and material conditions, cultural level. Attention is paid to the attitude of the authorities to the societies in general and their members personally. The article introduces into scientific circulation new archival materials relating to issues of cultural cooperation between mentioned societies. First of all it is the concluded agreement between Stavropigiyskiy Institute and Society of St. Basil the Great, dedicated to sales

process of church and secular literature. Also analyzed epistolary communication between superiors of the societies.

Key words: Stavropigiyskiy Institute, Society of St. Basil the Great, epistolary heritage, Galicia, Transcarpathia, Hungarian Rus', russophiles, populists, rusyns.

Постановка проблеми. На тлі соціально-економічних потрясінь в Україні як ніколи актуальними стають проблеми вивчення міжрегіональної співпраці, адже історичний дискурс у багатомілітарній традиції соціально-економічного та культурного єднання українських земель нагадує нам і сьогодні настільки міцними є зв'язки регіонів країни. Оцінити один з аспектів міжрегіонального культурного єднання пропонує даний нарис.

Мета статті – подати ґрунтовну інформацію з історії і діяльності Ставропігійського інституту у Львові та Общества св. Василя Великого в Ужгороді, охарактеризувати характер і структурну складову цих організацій, а також подати мало досліджену інформацію з приводу їх культурної співпраці. Обидві інституції у другій половині ХІХ століття були осередками культурного та, у певній мірі, соціально-політичного життя двох західних українських регіонів, що входили до складу Австро-Угорської імперії.

Стан опрацювання проблеми. У сучасній історіографії вже склалася певна традиція аналізу культурної діяльності цих товариств, не позбавлена, на жаль, певних недоліків, перебільшень, а часто й відвертих міфів. Мова, звичайно, про історіографію кожної інституції окремо. Що ж до аналізу співпраці між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого – то ця проблема майже не розроблена в історичній науці. Коротку інформацію з приводу цих взаємин подає автор даної статті [29].

Історію заснування та діяльності Ставропігійського товариства у Львові почали аналізувати ще у ХІХ столітті та це були лише фрагментарні дослідження. Джерельна ж база історії інституту частково збережена у музеях та архівах міста. Опис музею Ставропігійського інституту дали Іларіон Свенціцький (1908) та Ісидор Шараневич (Ruskie Muzeum Instytutu

Stawropigijskiego we Lwowie, 1937) [33]. Архівні документи стосовно історії Ставропігії зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові і ще не опрацьовані повною мірою [32]. Частину документів архіву Ставропігійського інституту видали Ісидор Шараневич («Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства», 1886) [34], В. Милькович (Monumenta Confraternitatis Stavropigianae Leopoliensis, т. I (1895–1898) [20] та ін.

Історію Львівського Братства та Успенської церкви написав Денис Зубрицький (Die Griechisch-katholische Stavropigialkirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut, 1830) [8]. Важливу інформацію стосовно Ставропігійського інституту можна знайти у присвяченому йому «Юбилейному сборнику в память 350-летия Львовскаго Ставропігиона» (ред. В. Ваврик, 1936) [35]. Цінним джерелом історії Ставропігійського інституту і України були щорічні календарі «Временникъ Ставропігійскаго института» (за 1864–1915 і 1923–1939 рр.) і «Збірник Львівської Ставропігії» (1921).

Дослідження проблем, пов'язаних з історією Ставропігійського інституту продовжилося і у незалежній Україні. Вартими уваги є праці таких дослідників, як М. Мудрий, О. Киричук [12], С. Макарчук [19], І. Орлевич, [24], Н. Рибчинська [28].

Що стосується історії заснування і діяльності Общества св. Василя Великого в Ужгороді, то тут так само склалася своя історіографічна спадщина. Писати історію і оцінювати діяльність товариства почали самі його члени у щорічних звітах, які друкувалися на сторінках «Месяцесловів» [22; 26]. Одну з перших узагальнюючих праць з історії Общества св. Василя Великого подав І. Кондратович [13]. Писав про товариство і А. Воло-

шин [5], який став його членом наприкінці ХІХ століття. Ґрунтовну інформацію щодо створення і діяльності товариства подав Ю. Гаджега [6].

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу культурної співпраці між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого, варто наголосити на тому чим були ці інституції окремо взяті, як впливала їхня діяльність на суспільно-політичне життя українських земель Австро-Угорської імперії. У 70-х роках ХІХ ст. в українському суспільстві на цих теренах були два претенденти на провід національного руху – табори русофілів і народовців. Вони висловлювали два різні погляди на майбутнє українців. Так, тісно пов'язане з релігійно-монархічними та культурними традиціями середньовіччя, русофілство було спрямоване на консервацію оберненого в історичне минуле староруського «архетипу». Натомість сформоване під впливом культурної експансії Наддніпрянської України «народовство» прагнуло консолідації української нації на всьому етнічному просторі по різні сторони австро-російського кордону. Обидві течії були представлені паралельними організаціями. Особливо чітко цей поділ виділявся на прикладі Львова. Тут поряд діяли, а інколи навіть співпрацювали: культурно-просвітницькі – товариство ім. М. Качковського (з 1874 р.) з русофілського боку і «Просвіта» (з 1868 р.) з народовського; науково-літературні – Галицько-Руська Матиця (з 1848 р.) та Товариство імені Т. Шевченка (з 1873 р.); культурно-розважальні «Руське казино» і «Руська бесіда»; політичні «Руська рада» (з 1879 р.), та «Народна рада» (з 1885 р.). [12].

У цій палітрі товариств помітно виділявся Ставропігійський інститут, який належав до русофілського табору і не мав аналогів у народовському таборі. Своєрідність Інституту полягала, насамперед, у тому, що за своїм нормативно-правовим статусом він виходив за межі звичайної громадської організації і визначався як мирянське об'єднання греко-

католицької церкви з широким спектром культурної, наукової, книговидавничої, добродійної діяльності та правом голосу у собороправному церковному житті. Як найдавніша русько-українська інституція [32, арк. 12], що стояла біля джерел організації суспільно-політичного та культурного життя у Галичині під час і після революції 1848–1849 рр., вона об'єднувала навколо себе як відомих русофілських діячів Богдана Дідицького, Бенедикта Площанського, Адольфа й Івана Добрянських, Осипа Маркова, Олександра Мончаловського, так і деяких представників народовського руху, серед яких найпомітнішою постаттю був Юліан Романчук (член Ставропігійського інституту з 1867 р.) [3]. Детальні документи про персональний склад Ставропігійського інституту зберігаються у ЦДІА України у Львові (Ф. 129, оп. 2, спр. 50-166).

Ставропігійський інститут був закритим об'єднанням вузького кола галицько-руської еліти, матеріальний і культурний рівень якої істотно вивищував її над рештою галицько-руського суспільства. Сюди входили викладачі гімназій і університету, науковці та літературні діячі, священники, адвокати, нотаріуси, державні службовці, заможні львівські міщани, власники маєтків. У вузькому колі ставропігійських однодумців вони намагались ізолювати себе від полонізаційних впливів шляхом строгого дотримання староруських звичаєвих норм і традицій. Членство в Інституті визначалось правилами, які не змінювались з часів братства. Прийняття нового члена зумовлювалось високими вступними внесками і вимогою обов'язкового проживання у місті Львові. Виняток становив меценат Ставропігійського інституту багатий власник маєтків у селах Вікно, Товсте і Чернігівці на Поділлі (тепер Тернопільська область) Владислав Федорович [18, с. 1]. Нерідко кастове членство Інституту можна було отримати через шлюб з кимось зі ставропігійського оточення. Саме таким чином сюди потрапив Ю. Романчук, одружившись з дочкою

ставропігійського діяча 50-60-х років XIX ст. Стефана Коцюби.

Акт прийому до Ставропігії прирівнювався за церковним правом до «ординації осіб духовних» (таїнства рукоположення). Він вимагав строгого дотримання таких умов: 1) рекомендація кандидата двома авторитетними членами Інституту; 2) затвердження кандидатури на Раді старійшин у повному її складі; 3) прийняття нового члена на загальних зборах шляхом голосування; 4) урочиста клятва на Біблії із зачитанням тексту присяги і ритуальне цілування хреста (так звана «куренда»); 5) скріплення свого членства власноручним підписом у «Альбомі Ставропігії»; 6) цілування новоприбулого з усіма присутніми на зборах братчиками; 7) урочисте вручення «декрету» про прийняття до Ставропігії, який за своїм значенням серед галицько-руської еліти прирівнювався до шляхетської грамоти [32].

Недотримання або порушення хоча б одного з цих пунктів ставило під сумнів достовірність членства. Членство у Ставропігії було пожиттєвим (до 1914 р. невідомо жодного випадку виключення) і зберігалось навіть тоді, коли проживання у Львові доводилось змінювати. Ось чому у складі Інституту були професори Чернівецького університету Омелян Калужняцький і Тернопільської гімназії Климентій Мерунович та Федір Білоус [12].

Організаційний статут товариства був наступним: щороку члени товариства збиралися на головну сесію, де вирішувалися найголовніші питання, як-от наприклад, прийняття нових членів. Окрім головної, протягом року були ще чотири додаткові сесії. У період між сесіями керівництво Інститутом здійснювала Рада старійшин, куди входили сеньйор, віце-сеньйор, місцепредседатель, синдик, настоятель Успенської церкви, касир, управляючі бурсою, друкарнею, книжковим магазином, архівом, бібліотекою, а з 1888 р. – ще і музеєм. Усі виборні посади затверджувались львівським магістратом. Хоч вибори Ради старійшин відбувалися щорічно, але її склад оновлю-

вався повільно. З 1871 по 1884 р. Інститут очолював відомий юрист, президент Верховного суду у Відні В. Ковальський, з 1884 по 1899 – професор загальної історії Львівського університету І. Шараневич [12].

Ставропігійський інститут, на відміну від Общества св. Василя Великого, про яке мова піде далі, був доволі «заможною» інституцією. У його майновій власності були великі як для української інституції обігові і нерухомі капітали, які він успадкував від братства і примножив у першій половині 90-х років XIX ст. Йому належав увесь будівельний комплекс навколо Успенської церкви, який утворював чотирикутник вулицями Підвальна, Руська, Бляхарська (нині Федорова) і Зацерковна (з боку Домініканського костелу). [12]. Частина приміщень здавалась в оренду іншим організаціям: центральному відділу товариства ім. М. Качковського, Товариству руських дам тощо. Деякий час їх винаймали під єврейську друкарню. Дев'ять квартир були заставлені у банках під 5-процентні облігації і у них жили квартиранти. На початку 1870-х років вони приносили 262 зол. ринських річного прибутку [12]. Окрему статтю капіталів Ставропігії становили пожертвування і заповіти громадян, які формувались у грошові фонди і переводились на рахунки у банки. Загальна сума їх становила 50 тис. золотих [10]. Завдяки великій матеріальній базі, Інститут мав змогу інвестувати освітню, культурну, наукову, книговидавничу та добродійну діяльність.

Компетенція Ставропігійського інституту окреслювалась статутами, які періодично оновлювались, але основний зміст їхніх позицій опирався на статут 1867 р. [32]. Вона охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя, що виходили за межі звичайного громадського товариства, а саме: 1) нагляд і матеріальне «підтримування у належному стані» храму св. Успенія, вежі Корнякта і каплиці Трьох святих; 2) участь у церковному житті греко-католицької церкви, представни-

цтво на церковних соборах; 3) організація культурного життя – проведення урочистих святкувань знаменних подій, влаштування панахид, концертів тощо; 4) меценатська допомога малозабезпеченій молоді у здобутті освіти, утримування Ставропігійської бурси; 5) матеріально-технічне й організаційне забезпечення роботи друкарні; видавництво літератури; 6) наукове дослідження історичного минулого народу; 7) збирання пам'яток матеріальної культури і комплектування фондів Ставропігійського музею.

Ідеологічна платформа Ставропігійського інституту виражалась трьома основними принципами: елітність, руськість, антипольськість. Інституту відводилась роль органу ідеологічного забезпечення, яке мало здійснюватися через наукову, культурну, освітню і книговидавничу роботу. Його діячі переймали на себе роль історичної еліти, котра повинна була вести за собою галицько-руський народ.

У статуті Ставропігійського інституту говорилося, що він ставить перед собою завдання «образованія» та підтримки «руської народності» і намагається «по всій можливості пособствувати видавництвом учебних книг». На нього покладалось завдання випускати елітну літературу для «вищого сословія» й особливо фундаментальні історичні дослідження. Наукова робота Ставропігії була започаткована ще у 30-х роках ХІХ ст. Д. Зубрицьким, продовжена у 50-ті роки Я. Головацьким і особливо розвинута у 60-80-ті роки А. Петрушевичем та І. Шараневичем. Насамперед вона охоплювала впорядкування і введення у науковий обіг давньоруських письмових джерел, вивчення західних хронік, документів пізнішого періоду, творів античних істориків. Ставропігійський інститут здійснив публікацію «Слова о полку Ігоревім» (1865), літописів Руського (за списком власного архіву; 1871, 1872), Київського [24, с. 272].

Зберігаючи староруські традиції, Інститут відігравав вагому роль в антиполонізаційних процесах – тут ферментувалися світоглядні концепції, проводились

серйозні науково-історичні дослідження, видавалась церковна та наукова література, був заснований перший у Галичині українсько-руський музей. Та архаїчні стереотипи Львівської Ставропігії, які вона утримувала впродовж 300 років, руйнувалися новими віяннями часу. Розпочата у 1882 р. конфронтація з греко-католицькою ієрархією поступово привела до втрати Ставропігією свого колишнього впливового місця у церковному житті Галичини і підштовхнула її напередодні Першої світової війни до зближення з Російською православною церквою. Протягом 1880–1890-х років Ставропігія повільно втрачала свій зв'язок з галицько-руським суспільством, щоб назавжди зійти з історичної арени у 1939 р. Після приєднання Західної України до СРСР (1940) Ставропігійський інститут було закрито. Музейні речі Ставропігійського інституту перебрали Львівський державний історичний музей, Державний музей українського мистецтва (тепер Національний музей у Львові ім. А. Шептицького), архівні – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Поряд зі Ставропігією, історія і діяльність закарпатського Общества св. Василя Великого виглядала дещо інакше. Воно було створено місцевою греко-католицькою інтелігенцією заради освітнього і культурного розвитку края. Як зазначалося в одному з протоколів засідання Общества: «Общество св. Василя Великаго есть единственным просветительнымъ братствомъ Угорскихъ русиновъ. Основано въ 1864 годе и целью имеетъ: просвещати, научати народъ угро-русский, распространяти богобойное просвещение и симъ путемъ уллучшити и долю материальную» [22, с. 77]. Бачимо, що творці товариства ставили перед собою доволі благородну мету, однак виконати її їм вдалося не повністю. Діяльності Общества постійно ставилися перепони з боку влади, а населення відносилося до нього з підозрою.

Вже з самого початку історії заснування Общества св. Василя Великаго

виникають суперечки з приводу того, хто був автором ідеї створення такого виду організації. За багатьма доказами думка про створення товариства вперше з'явилась у О. Духновича. Саме за його проханням єпископ прятівський Й. Гаганець звернувся до мукачівського єпископа з планом і готовим уставом товариства ще у 1861 році. Натомість О. Гомичков у своєму листі від 18/30 грудня 1866 р., яким заявив про вступ у члени-засновники Общества, стверджує, що думка заснувати такого роду організацію вперше була запропонована саме ним. Ось що він пише: «Разумеется, что я все возможное сделаю в круге действия моего для блага общества, котрого первое понятие оть мене произошло еще в 1849 года...» [6, с. 10]. Скоріше за все О. Гомичков мав на увазі інше товариство, а саме «Богословское Общество» («Hittari Tarsulat»), яке існувало недовгий час в ужгородській богословській семінарії.

Устав Общества св. Василя Великого був підготовлений у 1862 році під заголовком «Основная правила Литературного содружества Подкарпатських Восточно-Католическія церкви синовь». Саме цей устав був представлений Антоном Чопеєм єпархіальному управлінню для відправки на затвердження у вищі інстанції. За сприяння єпископів В. Поповича і Й. Гаганця 15 грудня 1864 року устав був затверджений Угорським королівським намісничою радою. Однак для організації товариства виділялися кілька наступних умов: «члены общества могут бути лише дорослі і самостоятельные мужи; засідання общества мають попередньо пройти схвалення в начальства; общество не може вступити в інше общество» [6, с. 10].

10 лютого 1865 року Олександр Негребецький, жупан ужгородський, повідомив про затвердження уставу товариства і вже почалася робота для організації перших зборів. Однак після смерті єпископа В. Поповича справа з відкриттям товариства застрягла. Наприкінці грудня 1865 року 56 ентузіастів внесли прохання

в єпархіальну канцелярію про дозвіл відкрити товариство. Серед прохачів фігурували: В. Ляхович, К. Сабов, І. Мондок, В. Гебей, Н. Гомичков, В. Кима, Ю. Фірцак. Консисторія розглянула це питання 2 січня 1866 р. і вирішила, що товариство не можна відкривати до тих пір, поки немає достатньої кількості членів. Дозволено було лише створити тимчасове керівництво за участю І. Бачинського, І. Мондока, К. Сабова та В. Кимака, які мали пропагувати серед населення ідеї товариства і закликати їх до вступу. Власним коштом тимчасове керівництво видало близько 1 тисячі примірників уставу Общества і розпочало агітацію. У заклик до населення говорилося: «...оть вась зависить, любимие родственники и братья, да зародь тоть разовьется, возрастет и разовьется в многоплодное дерево. Число участвующих будеть мериломь нашей зрелости и будеть в купе порукою будущности общества» [6, с. 12]. Вибране керівництво засідало лише 2 рази – 29 січня і 27 лютого 1866 року.

Перше офіційне засідання Общества св. Василя Великого відбулося у вересні 1866 року, на яке зібралось 77 членів. Тоді ж було прийнято назву товариства. У протоколі першого засідання було зазначено, що товариство має 44 члени-засновники і 304 – члени-сореєвнователи [26, с. 70]. На засіданні також вибрано керівництво Общества. Першим почесним головою став А. Добрянський, заступник голови – І. Раковський, помічник голови – Іоань Мондок. Секретарі Общества – А. Кралицький, Ю. Ігнатков, Кирил Сабов, Віктор Кима [26, с. 71].

Проголошена була і мета Общества св. Василя Великого: «Духовнонравственное образование восточных соединених католиков, сочинением и издаванием книг школьных, приспособленных потребам школ двух епархий, составлением в языках русском и мадырском полезных книг, образов и часописей» [13, с. 44]. Установчі збори розпорядились також про виготовлення печатки товариства. Детальніше про це говорить у листі І. Раковського

до І. Мондока від 22 вересня 1866 року: «Постарайтесь дать вычеканить печать для общества согласно определению собрания, именно, чтобы вверху находилось изображение Покрова Богородицы, а внизу – трех святителей сь русской надписью – Печать Общества св. Василия. 1866 г.» [6, с. 17-18].

Так розпочався один із найактивніших періодів діяльності товариства. А. Добрянський надавав йому зовнішнього блиску, справжнім же керівником Общества був І. Раковський. Правою рукою останнього був І. Мондок, який фактично займався всіма необхідними поточними справами. Общество св. Василя Великого видавало щорічне видання «Месяцесловь». Договір укладений між Обществом і вдовою Карла Егера у червні 1867 року сприяв виходу нового друкованого органу «Свет». Було визначено, що «Свет» буде видаватися у такому ж форматі, як і віденський «Вестникь». Щотижневий наклад – 500 екземплярів. Редактором спочатку був К. Сабов, згодом В. Кимак. Станом на 1868 рік «Свет» мав 400 читачів. Також протягом майже 2 років Общество св. Василя Великого видавало «Новий Свет», редактором якого був В. Гебей.

Діяльність товариства ускладнилася, коли мукачівським єпископом став Стефан Панкович. Культурні погляди Общества виражав його друкований орган «Свет», проти якого і направлявся весь гнів Панковича, який не хотів терпіти на чолі товариства «москвофілів» А. Добрянського і І. Раковського. Проти Общества св. Василя почали сипатися звинувачення у «москвофільстві», і у підриві єдності церкви. Зіткнення між єпископом і Обществом досягли найвищої міри у питанні про церковну автономію. Справа у тому, що друкований орган Общества «Свет» у питанні стосовно церковної автономії стояв на боці так званої «народної партії», до якої належало 7 депутатів. Серед них А. Добрянський, А. Рубій, П. Грабарь, Є. Попович та ін. Останні виступали за церковну автономію, що дарувалася

унією 1648 р. Єпископ С. Панкович і його оточення не хотіли автономії церкви, оскільки боялися втратити субвенції і прибудавки. Агітація єпископа проти Общества св. Василя Великого потроху давала свій результат. І у вересні 1871 року шосте зібрання товариства скинуло старе керівництво.

Вибране нове керівництво – А. Негребецький, Г. Маркош, Є. Бачинський, М. Стрипський, проголосило, що: «Для Общества св. Василя В., настала нова епоха...» [6, с. 26]. Однак ця «нова епоха» принесла з собою хворобу хронічно невідбуваних загальних зборів. Причина була банальна – внаслідок відсутності необхідної кількості членів, так що «нову епоху» правильніше б назвати епохою поступового завмирання товариства. Розпочалися суперечки навколо «Света», а саме якою мовою він повинен друкуватися. Як і раніше сипалися звинувачення у «москвофільстві». Підтримане єпископом С. Панковичем Общество поступово переходить на бік католицизму.

Поворотним пунктом у діяльності товариства стали восьмі загальні збори 19 вересня 1873 року. Саме починаючи з цих зборів все частіше серед членів Общества св. Василя піднімаються голоси на користь мадярської мови і все частіше робляться посилення на мадярське культурно-просвітне товариство – «Szent Istvan Tarsulat» (Общество святого Стефана). Багато тогочасної інтелігенції вважали, що вище назване товариство цілком могло задовольнити культурні потреби місцевого населення. Звісно, що це робило існування Общества св. Василя Великого зайвим. У цьому спостереженні, на жаль, була доля правди, оскільки на той час товариство майже повністю змадяризувалось, а оскільки Общество за своїм означенням мало бути руським, втрачався сенс його існування.

Події з Обществом св. Василя Великого показували у цілому ситуацію на Закарпатті у 70-80-х роках ХІХ століття, коли серед місцевої еліти посилювались мадяризаційні настрої. Відомий істо-

рик І. Лисяк-Рудницький так коментував ситуацію у краї: «Греко-католицька церква, як єдина національна установа закарпатців і їх офіційна репрезентація, стала поволі слухняним зняряддям денаціоналізаторської політики Будапешта». [17, с. 719.]. Багато дослідників зазначають, що впродовж ХІХ ст. «...з угро-руського духовенства постало нове мадярське панство, яке мало свої культурні й економічні інтереси, цілком протилежні інтересам простої русинської людности» [21, с. 109; 25, с. 122-123.].

У 70-х роках Общества св. Василя Великого увійшло у стадію стагнації. Невдалими були спроби реформувати товариство. 13 жовтня 1872 року друкований орган Общества «Новий Светь» було перейменовано у «Карпатский Светь» або «Карпатья», який виходив до 1886 року. Головним редактором став Н. Гомичков. Однак «Карпатья» так і не визнано офіційним друкованим органом товариства. Про ситуацію з діяльністю Общества св. Василя Великого красномовно писав К. Сабов в угорській газеті «Kelet» (ч. 31 за 1890 рік): «...общество уже 20 летъ ничего не работаетъ, впало в глубокий сонъ» [6, с. 33].

Ситуація навколо товариства змінилася на краще у 90-х роках ХІХ століття, коли мукачівським єпископом став Юлій Фірцак, активний учасник Общества у перші роки його існування. За його сприяння спробували відновити діяльність організації. 17 серпня 1895 року в Ужгород зійшлися колишні члени товариства (42 присутні) і вибрали нове керівництво. Головою став І. Якович, заступниками голови – Г. Чопей, І. Туряй, директором – Д. Гебей, секретар – В. Гаджега. Почалася доволі інтенсивна робота. Видавався «Букварь» Вралея, а також друкованим органом товариства стала нова популярна газета – «Наука». Першим редактором був Юлій Чучка, згодом Василь Гаджега. На засіданні правління 24 жовтня 1896 року було вирішено видавати науковий журнал для дослідження історії і етнографії краю під заголовком «Szemle» (Огляд) на угор-

ській мові. Для народу, окрім щорічного «Місяцеслова», було вирішено випускати періодичне видання «Духовний Хлебь». У 1899 році члени товариства купили із зібраних пожертв друкарню. Її розмістили в ужгородському замку, а першим її директором був Емануїл Рошкович, професор релігії в ужгородській гімназії [13, с. 46-47].

Хоча збори Общества св. Василя Великого проходили на угорській мові, видавалися угорськомовні видання, нападки на товариство продовжувалися. Місцеві газети «Ungvari Kézilöny» (число 36, 1895) і «Ung» (число 36, 1895), констатували, що з недовірою відносяться до Общества, оскільки воно під впливом духу «отъявленного агитатора Добрянскаго». [6, с. 34]. До того ж поганими були справи стосовно фінансування товариства. «Місяцеслов» на 1902 рік писав: «Просимъ всехъ единомишленниковъ нашихъ подпирайте насъ умственно или материально, ибо Общество токмо сякъ годно исполнити принятую на себе должность.» [22, с. 77.]. Членський внесок товариства становив 4 коруни, для вчителів 2 коруни, для простолюдинів – 1 коруна. Як видно з протоколів засідань товариства, кошти збиралися дуже важко, через що Общество св. Василя Великого було у постійних боргах. Як результат своєї 38-річної роботи, організація мала свою друкарню, дві газети, календарі та ще кілька видань. Як бачимо, невеликий спадок. Причину такого становища керівництво перекладало на населення «... однакo нужно примитити, что наша публика, не подпераетъ центральний віддѣль Общества такъ, якъ то требовала би цель наша» [22, с. 78].

Розкміючи, що справи з розвитком товариства не йдуть, за ініціативою А. Волошина, інші члени товариства, а саме: І. Саксун, В. Камінський, П. Гебей, Є. Сабов, Ю. Чучка, вирішили на основі Общества св. Василя Великого заснувати Видавниче Акціонерне товариство. Так народилася думка про заснування товариства «Унію». Останні загальні збори Общества св. Василя Великого відбулися

3 квітня 1902 року. На засіданні тривали довгі дебати стосовно долі товариства. Але у кінцевому рахунку його вирішили остаточно закрити.

Протягом свого існування Общество св. Василя Великого мало культурні контакти з кількома схожими організаціями. Так, воно було у переписці з «Управлінням Галицько-Рускаго Народного Дома» та «Славянским Литературним Обществом в Центральной Будапештской семинарии», а у період відновлення своєї роботи, наприкінці 90-х років XIX століття, спробувало налагодити співпрацю й з Ставропігійським інститутом у Львові. Останній на той час вже мав певної мірою налагодженні контакти на Закарпатті з приводу розповсюдження церковної літератури. Так, наприклад, у ЦДіА у Львові зберігається справа на 30 аркушів під заголовком: «Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок» від Ставропігії. Адресатами були переважно місцеві священики, які купляли книги для церковнослужінь та власних духовних потреб. Серед цих листів натрапляємо і на повідомлення К. Сабова, редактор тижневика «Свет», який протягом 1867–1870 рр. видавало в Ужгороді «Общество св. Василя Великого». Тема його листів – знову ж таки пересилання книжок.

Фрагментарну співпрацю спробували юридично оформити наприкінці 90-х років XIX століття. у ЦДіА зберігається досить об'ємна справа, присвячена переписці між членами Общества св. Василя Великого і Ставропігією. Серед даних матеріалів містяться: протоколи засідань комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді; листи Петра Гебея (секретар товариства) до Ставропігії; листи Ставропігійського інституту до товариства св. Василя Великого; копії договору між товариством св. Василя Великого і Ставропігією про пересилання книг.

Дані матеріали показують майже всю історію взаємовідносин між товариством св. Василя Великого в Ужгороді і Ставро-

пігійським інститутом у Львові. Перший опрацьований документ – це протокол засідання Комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді, що відбулося 29 вересня 1899 року. Присутні (а це І. Туряй, Е. Рошковець, Ю. Чучка, В. Гаджега, П. Гебей) обговорювали порядок укладення договору з Ставропігією про постачання церковної літератури зі Львова і висловились за юридичне оформлення їх співпраці: «...лице, которое имело бы заключить отъ имени общества св. Василя Великого договоръ со Ставропігійським інститутом о доставленіе церковных книгъ на кредитъ, должно бы выказатися удостовереннымъ нотариально или судово...» [7, арк. 3]. До того ж, як видно з протоколу засідання, книгообмін між товариствами на той час вже був, оскільки у документі згадується про надіслану Обществу ювілейну книгу на честь 300-річчя заснування Ставропігії, за що персональна подяка надсилалася І. Шараневичу. До вказаного листа, додавався статут товариства з щирими запевненнями, що угорське міністерство всі папери Общества св. Василя Великого затвердило [7, арк. 1].

На пропозицію укладення договору Ставропігія відповіла не зразу. Хоча інститут і перебував у цей час у конфлікті з владою, та становище його існування ускладнювалось політичними дебатами з народовським табором (нагадаємо, що Ставропігію було звинувачено у підігріванні Москві, і її діяльність постійно критикувалася австро-угорською владою, до того ж інститут зазнавав постійних нападок з боку поляків), його матеріальне і соціальне становище залишалось досить високим, чого, на жаль, не можна було сказати про Общество св. Василя Великого. Члени товариства звичайно розуміли і враховували цю ситуацію, однак вона їх і обурювала. У цьому контексті цілком зрозумілим стає зміст листа від 6 лютого 1900 р. Петра Гебея – секретаря товариства св. Василя Великого. У листі йшлося: «Мы имели счастье и лично говорить, также минувшего года

и «Записникъ» засідання комітета літературного общества св. Вас. Великого посилали Вашему Высокородію <...> но до сихъ поръ наша смиренна просьба не вислухана. Мы терпеливо чекаеме <...> для чего? Или отъ чего? боитесь Вы отъ нас?!... Мы не деяки, «жиды», не «обманщики», но священники..., котори и семь путемъ благое намерение такъ нашему народу якъ и Вамъ нашимъ милымъ братьямъ въ Галиціи <...> просиме Ваше Высокородіе будьте ласкави дакого отъ Васъ прислати до Унгвару, – до насъ, най насъ тутъ попозирать, най видить своими очами, что хочеме!» [7, арк. 4-5].

У кінці лютого 1900 р. Ставропігійський інститут нарешті відгукнувся на пропозицію закарпатського товариства і надіслав в Ужгород зразок договору. На засіданні комітету Общества св. Василя Великого, яке відбувалося 28 лютого 1900 року, обговорювалися умови цього договору. Члени товариства були незгодні з кількома його пунктами. Мова йшла про матеріальну частину договору. Місцеву інтелігенцію обурював той факт, що Ставропігія намагається перекласти витрати за пересилання книжок на плечі ужгородського товариства, а оскільки фінансове становище останнього було і так важке, ця ноша була їм не підсилна. Окрім того, суперечки точилися навколо часу погашення боргів за продану літературу (керівництво інституту пропонувало 1 рік) [7, арк. 6-7].

У листі відповіді від 14 березня 1900 року, представники Ставропігійського інституту, констатували, що готові піти на поступку і збільшити час продажу книг з 1 року до 2, але інші умови «...оставити при рішеномъ в. засіданію за 12 (24) января 1900 року начерку договора съ Обществомъ св. Василя Великого о продаже Обществу книг и зданій накладомъ Ставропигийского института не принять, съ такимъ, що в. случаю належного выполнения договора обществомъ, Ставропигийский институт удияти буде Обществу всяки возможны дальши облегчения» [7, арк. 8-9].

Після узгодження деяких пунктів договору між Обществом св. Василя Великого і Ставропігією було підписано наприкінці березня 1900 р. В архіві у Львові зберігається оригінал цього договору з кількома копіями. Заголовок договору звучить наступним чином – «Договоръ заключенный между Ставропигийскимъ интитутомъ въ Львове съ Обществомъ св. Василя Великого в Ужгороде». З ужгородського боку договір підписаний Емануїлом Рошковичем та Петром Гебеєм, з львівського Ісидором Шараневичем.

Договір складається з 14 пунктів. У I пункті йдеться: «Ставропигийській институтъ въ Львове обязується на каждое требование общества св. Василя Великого въ Ужгороде (на Угорщине) продавати тому же обществу... церковных или въ церкви употребляемыхъ книги» [7, арк. 19]. За це Общество св. Василя зобов'язується у строк платити за доставлений заказ, про що йдеться у другому пункті договору. Третій пункт документу проголошував, що при потребі Ставропігійський інститут може надати закарпатському товариству кредит у сумі 1 тис. крон (сума досить велика для товариства) [7, арк. 19].

Особливе зацікавлення викликає зміст IX пункту договору, який звучить наступним чином: «Обязується Ставропигийській институтъ не продавати ани передавати никому иншому въ окрузе целой греко-католицкой мукачевской епархii определенныхъ в I пункте сего договора книгъ или изданій къ дальней розпродаже» [7, арк. 20]. Даний пункт був однією з головних вимог Общества св. Василя Великого, члени якого, як виходить з листа П. Гебея до Ставропігії, хочуть, щоб: «...издания Ставропигийскаго института, посему исключительно только у нас можна достати» [7, арк. 10].

Як слідує з цього пункту, Ставропігійський інститут на початку ХХ століття у справі пересилання церковних книг співпрацював тільки з Обществом св. Василя Великого. Саме існування такого договору було важливим фак-

тором у розвитку культурних взаємин між інституціями Закарпаття і Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Авторів не вдалось прослідкувати до кінця наскільки плідною була ця співпраця, який був її кількісний і якісний склад. За два неповні роки юридичної дії цього договору на Закарпаття було надіслано чимало книг релігійного змісту, науково-бібліографічних видань («Переписка Драгоманова»), історико-географічних нарисів, періодичних видань. Частину літератури Обществу св. Василя Великого вдалось розпродати, а за частину товариство влізло у борги. Після заснування на його базі акціонерного товари-

ства «Унію», воно перейняло всю його спадщину, включно з боргами. Історія того, як розвивалася дальша співпраця між цими установами, заслуговує на окреме дослідження.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що культурна співпраця між двома відомими інституціями ХІХ століття – Ставропігійським інститутом і Обществом св. Василя Великого, стала хоч і невеличким, проте значним прикладом міжрегіонального культурного єднання українців. Досвід і помилки такої співпраці варто враховувати і на сучасному етапі, для того, щоб зберегти культурну і політичну єдність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусак М. Генеза і характер галицького русофільства ХІХ-ХХ ст. / М. Андрусак. – Прага, 1941. – С. 18.
2. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст. Генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 35. – С. 231-268.
3. Ваврик В.Р. Члены Ставропигиона за 350 лѣтъ. 1586-1936 / В. Ваврик // Юбилейный сборник въ память 350-лѣтїя Львовского Ставропигиона. – Львовъ, 1937. – Ч. II. – С. 62-115.
4. Временникъ Ставропигійскаго Института съ месяцесловом на год 1902. – Львовъ, 1902. – С. 187-188.
5. Волошин А. Спомини / А. Волошин // Ювильейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. – Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 49-56.
6. Гаджега Ю. Історія «Общества св. Василя Великаго» и речь ко дню 60-летїя отъ его учрежденїя. / Ю. Гаджега. – Ужгородъ, 1925. – 60 с.
7. Договір та листування з ужгородським східно-католицьким літературним товариством св. Василя про розповсюдження книжок в Угорщині (1899-1900) // Центральний державний історичний архів у Львові (далі ЦДіА). – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1115. – 31 аркуш.
8. Зубрицький Д. Die Griechisch-katholische Stavropigialkirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut / Денис Зубрицький. – 1830.
9. Гнатюк В. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів / В. Гнатюк // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. 7. – Кн. 9. – С. 162-178.
10. Исидоръ Шараневичъ // Отметь о деятельности Львовского Ставропигийского Института за периодъ с 22.IV.1829 по 13.V.1929. Львовъ, 1930. – С. LXXII.
11. Кинах Глеб. Матеріали до історії зносин Подкарпатской Руси з Галичиною в ХІХ віці / Г. Кинах // Науковий збірник «Просвіти». – Рочн. II. – 1923 р. – С. 115-121.
12. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70-90-х років ХІХ століття / О. Киричук // Україна модерна. – Число 4-5. – 2000.
13. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого / М. Кондратович // Ювильейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. – Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 41-48.
14. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914 рр. / К. Левицький. – Львів, 1927. – Т. 2. – С. 239-240.
15. Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок // ЦДіА у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1164. – 20 аркушів.
16. Листування з редактором газети «Свет» Сабовим К. у м. Ужгороді про замовлення і комісійний продаж книжок // ЦДіА у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1113. – 9 аркушів.

17. Лисяк-Рудницький І. Закарпаття / І. Лисяк-Рудницький // Енциклопедія українознавства / За редакцією В. Кубійовича. – Т II (Словникова частина). – Репринт. – Львів, 1993. – С. 719.
18. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські). – спр. 1113/п. 81, арк. 1
19. Макарчук С. Москвофільство: витoki та еволюція ідей (середина XIX ст. – 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82-98.
20. Милькович В. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis / В. Милькович. – Т. I (1895–1898).
21. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. / О. Мицюк. – Т. II. – Прага, 1938. – С. 109.
22. Месяцесловъ на 1902 годъ / Составиль отъ имени Общества св. Василия Великаго Августинъ Волошинъ. Годъ изданія 34. – Унгарь, 1901. – С. 77-79.
23. Общество Русскихъ Дамъ во Львѣвъ // ВСИ. – 1899. – С. 67-68.
24. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут у контексті українського національного відродження у Галичині (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. Орлевич // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 268-281.
25. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. / А. Пекар – Т. II. – Рим-Львів, 1997. – С. 122-123.
26. Протоколь Перваго общаго собранія Общества св. Василия Великаго (19 вересня 1866 р. Ужгородъ) / Месяцесловъ на 1867 годъ. – Изданъ Обществомъ св. Василия Великаго. – Ужгородъ, 1866. – С. 69-85.
27. Раковський Іван. Листи до Головацького Я.Ф. (1854-1861, 1874) // Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 304 (Гол.). – Спр. 15. – 49 аркушів.
28. Рибчинська Н. Книготоргівельні каталоги Львівської Ставропігії XVIII – початку XX ст. в контексті західноукраїнської торгівельної бібліографії / Н. Рибчинська // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Доповідь наукової конференції 4-5.IV.1996. – С. 82.
29. Світлик Н. Епістолярна спадщина як джерело вивчення культурних контактів Закарпаття і Галичини (1848-1918) / Н. Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 24. – Ужгород, 2010. – С. 198 – 207.
30. Світлик Н. Культурні контакти між західноукраїнськими землями середини XIX – початку XX століття / Н. Світлик // Питання історії України. Збірник наукових праць. Том. 13 – Чернівці, 2010. – С. 231 – 237.
31. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. / О. Терлецький. – Львів, 1902. – Ч. 37. – С. 4.
32. ЦДІА України у Львові). – ф. 129 (Старопігійський Інститут). – оп. 2. – спр. 15. – арк. 12.
33. Шараневич І. Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства / Исидор Шаораневич. – 1886.
34. Шараневич І. Ruskie Muzeum Instytutu Stawropigijskiego we Lwowie / Исидир Шараневич. – 1937.
35. Юбилейний сборник в память 350-летия Львовскаго Ставропігійона / Ред. В.Ваврик. – 1936.